

РЕЦЕНЗИЯ

От: проф. д.ик.н. Желю Дечев Владимиров, Софийски университет „Св. Климент Охридски”, научна специалност: 3.7. „Администрация и управление”

Относно: научните трудове на доц. д.ик.н. Соня Варадинова Милева-Божанова, представени за участие в конкурс за заемане на академична длъжност „професор” по професионално направление 3.8. Икономика /икономика и управление по отрасли – туризъм/, обявен в ДВ, бр. 58 от 26.07.2016 г.

Основание за рецензията: заповед на Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” РД 38-609/29.09.2016 г.

1. Кратко представяне на кандидата

Соня Варадинова Милева-Божанова е завършила „Международен туризъм“ (1998 г.) и „Бизнес реклама (1999 г.) в УНСС, след което завършва магистратура по международен туризъм също в УНСС. Продължава обучението си като редовен докторант и през 2003 г. защитава докторска дисертация на тема “Реинженеринг и конкурентоспособност на туристическия продукт“. От 2004 г. работи в Стопанския факултет (СтФ) на СУ като асистент, а през 2008 г. се хабилитира като доцент по шифър 05.02.18 Икономика и управление по отрасли (туризъм). През 2016 г. защитава голям докторат на тема „Анализ и оценка на структурните изменения и темп на развитие на туризма под влияние на глобализацията“. Ръководила е магистърска програма “Икономика и мениджмънт на туризма на историческото наследство”, а в момента е директор на магистърската програма “Икономика и управление на туризма” в СтФ на СУ. Владее английски, руски, португалски и немски език.

В СтФ на СУ чете лекции по дисциплините “Икономика и управление на международния туризъм”, “Икономика и управление на туроператорската, агентска и транспортна дейност”, „Маркетинг на туризма и управление на дестинацията“, „Управление на туроператорската и агентска дейност“, „Екскурзоводско обслужване и туристическа анимация“, „Туризъм на историческото наследство“. Води лекции и на бакалаври от ГГФ по „Ресторантски операции“, „Културен туризъм“ за магистри към ИФ и „Мениджмънт и социализация на културното наследство“ към ФФ. За две от дисциплините („Маркетинг и управление на туристическата дестинация“ и „Икономика и управление на международния туризъм“) има разработени пълни електронни курсове.

За периода 2011-2016 г. има средногодишната аудиторна заетост 650.2 часа, а общата ѝ средногодишна натовареност е 1155.84 часа. Била е ръководител на 53 дипломанти и 7 докторанта, 6 от които са придобили ОНС „доктор“. Била е член в 22 научни журита за придобиване на ОНС „Доктор“ и в 4 журита за хабилитация. Доц. Милева е участвала в 20 научно-изследователски, образователни и научно-приложни проекти, на 7 от които е била ръководител, а в останалите - експерт.

Наред с преподавателската и изследователска дейност, доц. д.ик.н. Милева има значителни обществени ангажименти като заместник-председател на Българска Камара за Образование, Наука и Култура (БКОНК); член на Българската туристическа камара; Националния център за развитие на туризма и на Института за иновационни практики в туризма. Участвала е в множество комисии, експертни съвети, работни групи (към НАПОО; БСК; Министерството на туризма; ESCO (European Skills, Competencies and Occupation Taxonomy) към Генерална дирекция „Заетост, социални въпроси и приобщаване” на ЕК; за оценяване на проекти. Член е на Националния съвет по

маркетинг и реклама в туризма към Министерството на туризма на Р България. Тя е отговорен редактор на списание "Science & Research", член на редакционната колегия на Acta Universitatis Danubius - Economics, "Danubius" University (Румъния) и на научния комитет на ATLAS Business Tourism Conference (Португалия).

2. Обща характеристика на трудовете на кандидата

Кандидатът има общо над 100 публикации, като за участие в обявения конкурс са представени 46 от тях, които не повтарят представените за придобиване на ОНС „доктор“, научната степен „доктор на науките“ и заемането на академичната длъжност „доцент“. Тези публикации се разпределят както следва: 7 монографии, от които една самостоятелна и 6 в съавторство; 3 учебника в съавторство; 4 самостоятелни студии; 13 статии, от които 11 самостоятелни и 2 в съавторство; и 19 доклада, от които 12 самостоятелни и 7 в съавторство. Общо кандидатът е представил 28 самостоятелни публикации и 18 в съавторство. Също така 28 публикации са на български език, а 18 – на чужд език. Общият обем на тези публикации е 1310 страници, от които самостоятелен текст от 787 страници. От справка за цитиранията се вижда, че кандидатът има 194 цитирания, като 141 цитирания са на български език, а останалите са от чужди автори, в т.ч. 51 на английски, 1 на руски и 1 на македонски.

Представените за участие в конкурса трудове могат да се групират в шест направления със съответните номера: Международен туризъм (№№ 1, 4, 5, 7, 14, 17, 41, 44, 45); Развитие на туризма в България (№№ 8, 12, 23, 29, 36, 42); Образование по туризъм (№№13, 16, 20, 21, 22, 25, 39, 43); Национален туристически маркетинг (№№ 6, 9, 10, 15, 24, 26, 27, 32, 35); Диверсификация на туристическия продукт (№№ 2, 18, 19, 31, 33, 34, 37, 38, 40); и Конкурентоспособност на туристическите фирми (№№ 3, 11, 28, 30, 46).

В направлението *Международен туризъм* кандидатът е представил 9 публикации, сред които 3 монографии и два учебника. Монографията *Международен туризъм* (№1) разкрива нарастващата значимост и пространствената организация на туризма по региони и в световен план. Дефинирани са основни понятия и ключови икономически показатели за анализ, оценка и прогнози. Изведени са качествените, количествените и структурните характеристики на отрасъла в тясна връзка с глобализацията и развитието на транспорта. Монография № 4 (*Туристическа политика*) изследва стопанските субекти и структури в управлението на туризма. Туристическата политика е анализирана на международно, национално и регионално равнище. Специално внимание е отделено на националните туристически организации от гледна точка на техните функции, структура и организационна структура. В тясна връзка с тази монография е и статия № 5, в която е направен сравнителен анализ на различни национални туристически администрации сред водещи дестинации. Монография № 7 представлява изследване на тенденциите в туризма под влияние на процесите на глобализация. Направени са важни изводи за бъдещето на отрасъла в посока на все по-голямо разнообразие, но и по-висока уязвимост от политически, природни и икономически събития. Влиянието на глобализацията върху развитието на туризма е представено и в доклад № 41 от гл. т. на сигурността на туристите, социално-културните сблъсъци, сезонността на сектора, регулативните ограничения, данъците, недостигът на квалифицирана работна ръка, новите ИКТ и др. В статия №14 се изследва туристическото поведение от гледна точка на туриста-потребител, участник в „производството“ на услугата и „дистрибутор“ на информация. Статията №17 се основава на литературен обзор и представя различни подходи за оценка и измерване на „качеството на живота“. *Основи на туризма* (№ 44) е базов учебник, допълнен с нови и

значими за туризма теми. Личното участие на кандидата е по въпросите за управление на финансовата дейност на туристическото предприятие. *Планиране и развитие на туризма* (№ 45) и друг учебник, в който кандидатът развива темите за ролята на специализираните видове туризъм за устойчиво развитие, значението на държавата в планирането на туризма и др.

Направлението *Развитие на туризма в България* включва 6 публикации, посветени на България като туристическа дестинация и оценка на търсенето на страната ни от стратегически емитивни пазари като Великобритания, Германия и Русия в периода 1998-2010 г. (№№ 8, 29). Направен е извода, че независимо от значителния си туристически потенциал, страната ни заема малък дял на тези пазари в сравнение с основните конкуренти. Статия № 12 представлява икономически анализ на българския туристически сектор, съдържащ динамиката на ПЧИ и водещите чуждестранни инвеститори в отрасъла. Териториалното разпределение на заетите в туризма по сектори и икономически дейности е анализирано в доклад № 36. Докладът № 42 е посветен на иновациите в българския туризъм. На базата на проучвания сред хотелиери, туроператори и агенции, както и сред експерти в туризма е определена степента на иновативност на българските туристически предприятия. Изведени са и някои от причините за относително ниската иновативност в туризма. В статия № 23 са идентифицирани различните видове заплахи (терористични, геополитически, икономически), които трябва да се отчитат в прогнозите за развитието на туризма.

Осем от публикациите се отнасят до *Образованието по туризъм*. В тях са изследвани ефектите на националната образователна политика за икономическото развитие; количествените и структурните характеристики на работещите в туризма; компетенциите и уменията на заетите в туристическите агенции и туроператори; съответствието между потребностите на пазара на труда и иновативните способности на кадрите с висше образование по туризъм; учебните планове на водещи в ЕС висши учебни заведения от гл. т. на включените в тях иновативни умения; образованието в професионално направление туризъм в България от гл. т. на заложените в учебните планове компетенции на бъдещите кадри. (№№ 13, 16, 20, 21, 22). В доклад № 25 се дискутират проблемите за ефективността, ефикасността и качеството на висшето образование у нас. По-детайлен анализ на учебните планове и програми въз основа на официалните доклади за акредитация в професионално направление *Туризъм* е направен в доклад № 39, а подготовката на туристически кадри с фокус върху дигиталните компетенции е анализирана в доклад № 43. Общият извод е, че обучението е фокусирано предимно върху придобиване на знание от общ характер и в по-малка степен върху усвояване на конкретни компетенции.

Националният туристически маркетинг е анализиран от кандидата в 9 публикации. Изследвана е ефективността на националната туристическа реклама и комуникационна политика. Специално внимание е отделено на значението на туристическите борси и изложения, а така също и на профилът на туристическите фирми-участници в туристическите борси в Берлин, Москва и Лондон в периода 2008-2011 (№№ 6, 9, 10, 15, 32). Статия № 24 съдържа сравнителен анализ на функциите на официалния туристически портал на България и данните от Google Analytics относно посещаемостта, ползите и профила на потребителите на сайта. В доклад № 26 е даден концептуален модел за проучване мнението на местното население за формиране на регионален маркетингов бранд. Резултатите от емпирично изследване на обществените нагласи и оценка на туристически под-район Лудогорие са представени в доклад № 27. В доклад № 35 е направен анализ и оценка на проведените в България опознавателни турове за посредници и представители на медиите като част от маркетинговите усилия за популяризиране на България като туристическа дестинация

Направлението *Диверсификация на туристическия продукт* съдържа също 9 публикации. В монографията № 2 се изследва ролята на културния туризъм като част от развиващата се развлекателна индустрия; профилът на лицата, практикуващи културен туризъм; състоянието на културния туризъм у нас и в света. Опазването на културното наследство и туристическо развитие в България за периода 2007-2014 г. е анализирано в статия № 37. Няколко публикации са посветени на сравнително нов вид туризъм, наречен „тъмен“ или „мрачен“ туризъм (№№ 33, 18, 31, 19). Основният извод е за ограничената възможност на „тъмния“ туризъм да диверсифицира туристическото предлагане у нас. В доклад № 34 кандидатът изследва разликите между България и други бивши социалистически страни в отношението им към наследството от предишния режим от гл. т. на неговата интеграция в туристическото предлагане. Доклад № 38 предлага да се използват местните храни като средство за по-добра разпознаваемост на дестинацията. Темата за кулинарния туризъм в България е обект на анализ и в доклад № 40. Данните показват, че независимо от силата на въздействие на местните храни, рентабилността от тях е незадоволителна, което прави предлагането им ограничено.

Конкурентоспособността на туристическите фирми е анализирана в 5 публикации на теоретично (№ 3) и емпирично равнище. Второто равнище обхваща три изследвания на оригиналната проблематика за е-туризма в България и света (№№ 11, 28, 30). Учебното пособие № 46 представя възможностите различните видове анимация (детска, спортна, творческа, фолклорна, хотелиерска и др.) за повишаване ефективността на туристическата дейност.

3. Конкретна значимост на приносите за науката и практиката

Прегледът на представените за конкурса трудове на доц. д.и.н. Соня Милева показва, че в голямата си част това са сериозни научни изследвания. Тези публикации съдържат съществени приноси на кандидата в очертаните области от развитието на туризма. Без претенции за изчерпателност, биха могли да се посочат следните приноси:

- Определени са водещи мега тенденции за развитието на международния туризъм и тяхното проявление на национално ниво;
- Изведени са основните функции и задачи на различните видове национални туристически администрации и национални туристически организации;
- Разкрити са състоянието и динамиката на туризма в България за периода 1990-2010 г. от гл. т. на туристическите ресурси, супер структура и инфраструктура, човешки ресурси, туристически пътувания, приходи от туризма, ПЧИ, равнище на иновативност и позициите на България на международния туристически пазар.
- Показани са важни промени в потребителското поведение, свързани с мобилност, участие в услугата и споделяне на информацията в социалните мрежи.
- Направен е задълбочен анализ на образованието и обучението в професионална направление туризъм в България спрямо търсените от пазара на труда компетенции;
- Диагностицирана е ефективността на националната туристическа реклама като са разкрити процесите, носещи най-висока добавена стойност в маркетинга;
- Доказани са позитивните ефекти от участието на туристическите фирми в туристически борси и изложения;
- Защитена е ролята на местното население при изработването на туристическия бранд;
- Разкрити са възможности за диверсификация на българския туристически продукт по линия на културно-историческото наследство, култовите обекти, особеностите на бита и храната;

- Задълбочено е изследвано състоянието и тенденциите в развитието на е-туризма в България и света.

4. Критични бележки, препоръки и въпроси

Нямам критични бележки, но внимателният прочит на публикациите неминуемо поражда много въпроси, свързани с развитието на туризма като един от водещите икономически сектори у нас. Бих се ограничил само до два взаимосвързани въпроса. Първият се отнася до това какви възможности кандидатът вижда за разширяване на приноса на културния туризъм от гледна точка на двата вида национални политики – за развитието на туризма и за опазване на културното наследство. Вторият въпрос е как може да се стимулира развитието на вътрешния културен туризъм, така че да стане сравним с потока на чуждестранни туристи по брой посещения и евентуално по приходи.

5. Заключение

Прегледът на представените от кандидата трудове показва изключителна широта на научните интереси и в същото време стремеж към детайлен анализ на изследваните проблеми в областта на туризма. Демонстрирано е задълбочено познаване не само на икономиката на туризма, но и на връзките на този отрасъл с други сектори и с глобални технологични, социални и политически промени. В повечето публикации туризмът е анализиран в неговата динамика, за която са търсене и изведени ключови причини и фактори. В редица области като национална туристическа политика, образованието по туризъм, диверсификация на туристическия продукт и развитието на е-туризма доц. д.ик.н. Соня Милева се очертава сред водещите автори по тези теми в България. Представените монографии и учебници показват, че кандидатът успешно трансформира резултатите от научните си изследвания в интересно учебно съдържание и ги ползва активно в преподаваните от нея курсове.

Всичко това ми дава основание да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на доц. д.ик.н. Соня Варадинова Милева-Божанова академична длъжност „професор” по професионално направление 3.8. Икономика (икономика и управление по отрасли – туризъм).

16.11.2016
София

Проф. д.ик.н. Желю Владимиров